



INIMESE LUGU „PARADIISIS”

Tõnu Õnnepalu. Paradiis. Tallinn: Varrak, 2009. 200 lk.

Tõnu Õnnepalu „Paradiis” viibib oma lugejate seltsis juba mõnda aega ja pälvib seal tasast sümpaatiat. Laused looklevad piibellikuse, nappide ütluste ja omatahtsi silme ette kerkivate elutõdede pühalikus registris. Pihhi ja ära kuulamise intiimses sidemes tekib „Paradiisi” pretensioonitu lumm, mis tahaks justkui igäühele eraldi kõnelda midagi, millest ometi kellelegi kunagi rääkida pole saadud ja ilmselt ei räägita, sest nüüd on ta räägitud kõigile korruga. Jumalikkude aimav looduse- ja elutunnetus kandub argisesse hetke poeteel või verandatrepil. Just nagu suur haiku. Meenutused kangastuvad õrnade mälukujutistena, mis järjeapanu avanevad ja nõiduslikult endasse kutsuvad. Siit ei lähe nad enam kuhugi ja kõik on kergesti jutustamiseks võtta. Ühe põimingu leiab näiteks lk 64: „Kuigi, nagu Sa näed, on loodus siin selline, et ilmad tulevad rahutult merelt ja dekoratsioon, mille keskele Jumal meid ükskord siia mängima pani, vahetatakse teinekord mitu korda päevas. Nüüd on õhtu selge, kirgas ja klaar ja kaseladvad on nagu taeva klaasile maalitud helendav kaunistus. Ja oli selge hommik ja oli hall udu, mis vonkles kuuskedesse, ja oli hõbedane, kohisev pärastlõuna, kui ma magasin kaldal ja pärast verandatrepil teed jõin.”

Lugejal tekib tunne, et ka tema kuklas on seesama punkt, mille kaudu mõtted ning kõne samasse rütmi hää-

lestatakse, nii et lastakse meelsasti end kaasa haarata ja tekstil omaks teha. Sundimatud sõnad liigutavad mahedate lausete voogusid poeetilise kõiksusetundega. Ja üks „Paradiis” olegi luuletaja ilmumine proosasse. Kes küll jõuaks endasse ammendavalt jäädvustada noid äratõmbeid looduse ringkäikudest, milles kõik on nii elus ja kõnekas, vahest palju enam, kui on „Paradiisi” inimesed, sest nemad jäävad ikka veel kuidagi kaugeks ja väheliikuvaks. See on avatud ja omasoodu tegutsev maailm, võetagu kas või lause hommikupildist: „Päike põles metsa taga valge tulega ja üks kaelustuvi oli tulnud maja juurde hüüdma” (lk 154). Mitme hääsemaks lugemiseks võibki ühte aegu üle lugeda Õnnepalu luulet, sest kohad on samad, nagu ka inimene nende keskel on seesama. Kes tahab, võib võtta raamatu ja minna olustikku koha peale uurima, kaardid ja kujutised fotodel annavad selleks suurepärase võimaluse.

Raamatut tema lihtsas, tahtmatus olekus ei passigi surmtõsiselt klotsideks lammutada. Niisama kaasa õhata jälle ka ei saa. Seepärast pakun „Paradiisist” lähtuvalt mõne tõlgitsuse Õnnepalu varasema proosa taustal. Õnnepalu tööde keskmes on nägemus maailmast ja inimesest üldse, mida nii sagedasti ümbritseb tujutus ja tusk, ent mis siiski on alati peateemaks.

*

Anton Nigov on „Harjutustes” märkinud: „Sest see, mida on võimalik öelda, ei ütle ennast mitte mu ette valmis

mõeldud mõtetes, vaid selles sõnameloodias, sõnakoos, mis koob ennast minu teadmata ja minu tahtmata.”¹ Samast leiame veel kurtmist selle üle, et niisugustes tingimustes ütleb kirjanik kõikide oma tekstidega ikka üht ja sama ja midagi uut pole põhimõtteliselt võimalik kirjutada. Edasi saab minna ainult selles osas, mis puudutab teksti viimistlemist ja täiustamist, aga see toimub alati juba etteantud piirides ega juhata välja kuhugi uue ja parema juurde. „Paradiis” ongi vaadeldav senise mina-kirjanduse lõppu jõudnud tekstina, kus sedalaadi kirjanduse sisemine toiteallikas ja võimalused näitavad oma piire. Mina-kirjandus, kus kandev on subjektiivne kaemus, autobiograafia, esimese isiku perspektiiv, vaatlused, läbielamised, mõtisklused, mis on vabad väljamõtlemise vaevast, sest materjali annab n-õ elu ise, seab subjektiivsuse kirjanduse keskseks mangelavaks ja mõõdupuuks. Selles kujuneb ta olemuslik suhe lugejatega. Isegi siis, kui just nagu autentne mina-hääl osutub samuti fiktiivseks, häälestab teksti seesama muutumatu hingus. Introspektiivne proosa olevat ka üks viimaseid võimalusi kirjandusega tema ajaloolistes mõõtetes suhestuda, sest kõik suur on siin juba sündinud.² Mina-kirjandus on vaba ruum, kus kirjanduslik pinget ei seisne tingimatus suhestumises mis tahes traditsioonihõngulise vormikaanoniga. Pingeallikas on siin kaos ise. Romaan ei ole ohustatud mitte niivõrd dekadentsist, jõuetusest jätkata traditsiooni, vaid tühjust lobast, igapäevakeelest, lõtvusest, suvalisusest, rumalusest, igamehest. Tänapäeva romaan ja avalik kirjandusfoon peab elama mõistelises vaakumis, ilma nähtava orientiiritra, mida loob eklektiline kultuurinorm. See on kultuur, mil-

¹ A. N i g o v, Harjutused. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, lk 93.

² Vt Vestlus Tõnu Õnnepaluga. – Vikerraar 2008, nr 12, lk 104–105.

lel ei ole iseendale ühtegi sisulist ootust. Aktsepteeritakse just nagu kõike, aga puudub sellega sammu pidav mõistmine. Hoidutakse põhiväärtustest, sest kõiges kahtlustatakse anonüümseid võimumehanisme, ideoloogiat või represseerivaid mütooloogiaid, mis ühiskonna tumedas tuumas väidetavalt miraaže loovad. Pealesunnitud eelis on skeptitsismi ja relativismi nivelleerival mõttelaadil. Inimene haldab nägemust elust tõrjemehhanismide vahendusel, targutades ja kritiseerides, olles aga salamahti kannustatud hirmust elu olematu tuuma ees. Niisuguses kultuuris domineerib ühtpidi küllus, kõigele noogutatakse, aga see on ka kattevari, kus kultuuri olemust dikteerib tasalülitav müra. Raske on siit tõusta välja, kõrgemale, sest riskitakse enese kustutamisega. Formaalne vabadus, mis on sunnitud tolereerima kaost, terroriseerib salamahti vaimset vabadust, mille püüdlus on alati sisuline, korrastav, vabadust rakendav. Mitte ühtlustav, vaid ühendav. Siduv ja kohustav. Nois tingimustes on Õnnepalu proosa osutunud omas ajas eeskujulikuks, ellujääjaks, tühjusemaailma poeetilises teravustamises kostab Õnnepalu mina-häälestes ka kultuuri hääl. Mitte küll kirjanduse lärmakal eesrindel, vaid lugejate läheduses, elegantsemalt ja vaoshoitumalt.

Alasti subjektiivsus on oma puhtal kujul primitiivne, temas ei ole isikupära, vaid ainult jõud, mis inimest paratamatult tingib ja seeläbi aheldab. Selline subjektiivsus on eksistentsiaalse pessimismi nurgakivi. Subjektiivsuse automatismid – ihad, tungid ja sotsiaalsed käitumismallid – panevad proovile kirjaniku aususe, aga ka julguse, kuivõrd ta suudab tunnistada isiksuse näivust, oma minapildi tingitust, selle naeruväärsust ja tühisust. Elu kulgebki siis tähendusetuse traagikas, mis võtab kõigelt sügavuse ja laotab tüdimust. Meister on see, kes tuleb siit välja

ausama dramatiseeringuga, „tõelähe-
dasema” tekstiga. Hing täitub küll tül-
gastusega, ent siin on ka mina-kirjan-
duse salavõti. Kirjaniku trump on või-
malikult aus edasikanne, mis loob
äratundmist, nende lugejate vaikset
kaasaelamist, kes paratamatult jaga-
vad indiviidis elutseva isiksuse ja maa-
ilma näotust. Subjektiivsus on kirjan-
dusliku rõhu all, ajuti ta veenab, on
huvitav ja oleks nagu varjatud tõendu-
seks selle kohta, mis inimene oma sisi-
mas on. Isiksusest lastakse välja meta-
füüsilist õhku, pääsemaks ligi subjekti
vallanud roidumusele.

Tõnu Õnnepalu proosaloomingus on
keskne ennast lahtikirjutav ja seeläbi
kontaktseks saav mina-isik. Kannatu-
sed elutühjusest ja seda trotsiv, lunas-
tust otsiv kirjutus loob Õnnepalu loo-
mingus tumma lähedust, meiega räägi-
takse, aga ühes sellega kandub meisse
ka paras annus resignatsiooni. Enese-
mõistmine lähtub sageli isekeskis reh-
kendavast, tujukast mõõduvõtust oma-
enda traagilise minakujutluse ja reaals-
ete inimeste vahel, ollakse iseendale
võõras, rahulolematu ja suletud. On ka
äärmustesse kaldumisi, oma sisehääle
ülemäärast survestamist, ei kohkuta
tagasi ramedavõitu pihtimustest ega
ülestunnistustest (meenub romaan
„Raadio”). Need peaksid näitama kirju-
taja suurust, tema üleolekut argielu
äpardustest. Keskmesse asetatud indi-
viidi iseärasused või nõrkused kinnita-
vad „mina” erilisust. Inimesele jääb
tema ausus – õhuaken, milles hall sub-
jektiivsus toimib eristajana, päästva
õlekõrrena. Õnnepalu proosa on kõne-
kas ka eestlase paos peetud vaimse sei-
sukorra mõtestamisel.

Üks vaikivaid kontekste on tänane
elamise aeg ja selle ajalooline horisont.
Nende möödaniku inimeste elud, kes
seda horisonti loovad, saadavad teateid
palju tõelisemast kannatusest, läbiteh-
tud saatustest, mille taustal tühjuse-
tunne maailmast ja inimesest näib

veelgi mannetum. Enesehaletsust ei loo
mitte ülipingeline ajastu- ja hingeelu,
vaid teadvustamata igavus, ajaloolise
väljakutse puudumine, milles just nagu
jäädakse ilma tõelise elu kogemusest.

*

„Paradiis” on tähis kirjaniku teelt.
Kuhu sellel teel liigutakse, pole sellega
otsustatud. Siin tuksub seesama elu-
tunne, mis seni on saanud toitu valda-
valt oma subjektiivsuse ja selles tiirle-
va isoleeritud maailma läbivalgustu-
sest. Aga see isolatsioon hakkab mu-
renema ega represseeri enam tervikut.
Sellega ei lisandu mingit uut kvaliteeti,
vaid seesama maailm avaneb nüüd
justkui uues alguses. Tume äng, mida
põhjustab kõige mõttetuse pidev surve,
kaotab dramaatilisuse. Kirjanik oleks
nagu mõistnud iseenda sõnameloodia
tekkevalemist, seda sõnakudet, mis veel
„Harjutustes” anonüümselt tekstiga
kaasnes. Aga nüüd kõneleb ta teadli-
kult just selle kaudu.

Negatiivne on „Paradiisis” taandu-
nud. Aja paine, vanaduse tulek ja mine-
viku kangastused osutuvad ühtäkki
kergenduseks: „...ainult selle läbi, et
me mäletame, mis oli, kõike seda rasket
ja tumedat, me saame näha, kuidas
kõik on helde ja kirgas ja kerge” (lk 33).
Teisenemine on nähtav isegi Õnnepalu
viimati ilmunud luulekogu „Kevad ja
suvi ja...” valguses, kus vananemine
ja aja pöördumatus saavad oma põhi-
toonid veel inimlikust mõistmatusest,
saadetuna juba tuttavast tühjustun-
dest. Aeg ei ole enam tundmatu ning
kaose teenistuses olev vaenulik jõud.
„Paradiis” on mälupeil, mis ei survesta
olevikuhetke möödaniku anonüümse
paratamatuse ja käest lastud võimalus-
tega. Selles on nüüd meedium tõeliseks
suhteks omaenese eluga, mille kaemus
võtab jumaliku silmitsuse mõõtme.
„Paradiis” meenutab ärkamist unest,
mida kunagi magatud ei ole. Tõnu
Õnnepalu read „Uni, mille eluaegne

vang ma olen, / sest ma ei saa temast ärgata”,³ saavad värske tähenduse mineviku helge jäljena, kus ei ole enam metafüüsilist ajalikkuse vaeva. Siin on tasahilju virgumise lugu, mis ilmekalt koondub epiloogis, näiteks lause: „Aga see oli sinine kevadine õhtu ja ma seisin seal trepi peal ja tundsin esimest korda, et mina olen tõesti mina ja et mul on minu elu, mitte teiste teha” (lk 188).

Teravdatud tunnetuse sisemine suurus ei seisne selles, et temast saadakse targaks ja vägevaks, sest ergastunud inimene kogeb ka iseenese nõrkusi võimendatult. Önnepalu tekstides on kirjanik ise teravdatud tunnetuse võrdkuju, kelle kapseldumistes, igavuses ja resignatsioonis on palju kordi tõelist elu reedetud, ka inimesi iseenda lähedusest, ent ikka ja jälle on saadud andeks. Tunnistada tõde iseendas on peenem kunst kui näidata turu peal oma alastust. Subjektiivsus vabaneb: põletik paraneb, lepib ajaga ja näeb äkitselt olemusliku. Midagi polnudki kaaludel, midagi polnudki karta. Ilmutus, mille tulemata jäämine pidevalt pettumust tõi, jääbki tulemata. Ja mis siis, sest mis peakski ennast ilmutama? Maagiline ei lasku „Paradiisis” kusagilt teispooltsest, vaid on asjusse põimitud algselt. Kirjaniku häält toidab üha vähem ümbritseva maailma segadik. Ja üks armastusel ole sellega palju pistmist.

*

Maagiline, hirmudest lõhestamata tunnetuse võrdpilt on kirja pandud raamatu lõpus (lk 193), kus poest toodud pii-

³ T. Ö n n e p a l u, Enne heinaaega ja hiljem. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2005, lk 175.

mapakid ja leib satuvad ühes tulijaga valguse, pimeduse ja hämaruse kolmainu sisse, milles saab kogetud ilmajõudude turvaline tuum. Eelviimaselt leheküljelt võib lugeda: „Aga hämarusse sa lähed sisse ja oled seal sees, ja hämarus kasvaks nagu sinussegi, nii et midagi pole karta” (lk 192). Elumõistmine täitub rahuga, abstraktsusest juhitud ängi kõrvale tekib sisuline, loomulik mõõde, mis maandab tühja kannatuse ja tunneb ära iseenda: kõik on hea ja õige. Nii siin kui ka sealpool. Ollakse tavaline. See on religioosse mõistmise nähtamatu tsoon, mille püsivust ei garanteeri tõelaused ega meeles peetavad tarkused. Tee siia pole kättesaadav sinust väljaspool, miski ei vahenda seda. Mõistmine ei sõltu enam ühekordsest silmapilgust ega tähenda kõiksuse tunnetamisest tekkinud müstilise ekstaasi paratamatut möödumist, sest sellega oleks ta oma sisimas ikka veel ängi teenistuses. Mõistmine on vaba subjektiivsuse ajutistest virvendustest ega kaota oma jõudu piiratud tunnetusse.

See võiks olla „Paradiisi” väljakutse oma lugejale. Raamatu sügavama olemuse nähtavus on seotud lugeja ja tema kultuuriga, ent see olemus ise on sõltumatu mööduvast aktuaalsusest avalikkuses. „Paradiis” on religioosse oleku vaikiv vahendus, mina-viskluse loodetav lõpp. Mitte pühalik hääbumine, vaid võimalus millekski uueks tulevikus, sest elu ikka veel kestab.

JOONAS HELLERMA